

Sabûhî Ahmed Dede'nin *İhtiyârât-ı Mesnevî*'sinde İşârî Tefsir Örnekleri

Enver BAYRAM¹

1. Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Tokat, Türkiye,
enver.bayram@gop.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Müzekkir KIZILKAYA²

2. Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, Tokat,
Türkiye, muzekkir.kizilkaya@gop.edu.tr

Makale Bilgileri

Öz

Makale Geçmişi

Geliş: 17.04.2020

Kabul: 29.11.2020

Yayın: 31.12.2020

Anahtar Kelimeler:

Tefsir,
Tasavvuf, Sabûhî
Ahmed Dede,
İhtiyârât,
İşârî

Kur'an'ı anlama ve yorumlama çabaları sonucu ortaya çıkan tefsir ekollerinden biri de işârî tefsir ekolüdür. Bu ekol daha çok tasavvuf erbabına nispet edilmiştir. Sûfiler, kalplerine doğan ilham ve işaretler yoluyla Kur'an'ı tefsir etme yolunu seçmiştir. Bunlardan biri de Mevlânâ'dır. O, Mesnevi adlı eserinde birçok ayet ve hadise yer vermiştir. Sonra gelen âlimler de *Mesnevî*'ye birçok şerh yazmışlardır. Bu şârihlerden biri de Sabûhî Ahmed Dede'dir. O, kaleme almış olduğu *İhtiyârât* adlı eserde iman, ibadet, ahlak, dünya-ahiret, insan-alem gibi konuları ele almış; bu hususta *Mesnevî*'de geçen ayetlere değinmiş ve bunları işârî olarak yorumlama yoluna gitmiştir. Bu çalışmada Sabûhî Ahmed Dede'nin *İhtiyârât*'nda ön plana çıkan işârî yorumlar ele alınacaktır. Öncelikle Sabûhî Ahmed Dede'nin hayatı ve eserleri, özellikle de *İhtiyârât-ı Mesnevî*'si ele alınıp incelenecektir. Daha sonra *İhtiyârât*'ta geçen beyitlerin ayet iktibasları ve bu iktibasların nasıl yorumlandığı ele alınıp incelenecektir.

Examples of Isharî Tafsir in the Ihtiyârât of Sabûhî Ahmed Dede

Article Info

Abstract

Article History

Received: 17.04.2020

Accepted: 27.11.2020

Published: 31.12.2020

Keywords:

Tafsir,
Mysticism,
Sabûhî Ahmed Dede,
Ihtiyârât,
Isharî

One of the tafsir schools that emerged as a result of the efforts to understand and interpret the Quran is the isharî tafsir school. This school is mostly attributed to Sufism connoisseurs. The Sufis chose to interpret the Quran through inspiration and signs born to their hearts. One of them is Mawlana. He included many verses and hadiths in his work called *Mesnevi*. Later scholars also wrote many commentaries to *Mesnevi*. One of these commentators is Sabûhî Ahmed Dede. He dealt with subjects such as belief, worship, morality, world-hereafter, man-world in his work titled *Ihtiyârât*; He referred to the verses in the *Mesnevi* regarding this issue and chose to interpret them as isharî. In this study, isharî comments that will come to the fore in Sabûhî Ahmed Dede's *Ihtiyârât* will be discussed. First of all, the life and works of Sabûhî Ahmed Dede will be handled and examined, especially *Ihtiyârât*. Later, the verse citations of the couplets mentioned in *Ihtiyârât* and how these citations are interpreted will be discussed and examined.

Atıf/Citation: Bayram, Enver-Kızilkaya, Müzekkir. "Sabûhî Ahmed Dede'nin *İhtiyârât-ı Mesnevî* 'sinde İşârî Tefsir Örnekleri İşârî Tefsir Örnekleri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/50 (2020), 24-42.

DOI: <http://dx.doi.org/10.51121/ilafak.2020.2>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Mevlânâ asırlar boyunca iz bırakan Mevlânâ bir şairdir. Dünyaca ünlü *Mesnevî-yi Manevi* adlı eseri genel olarak Kur'an ve hadislerden iktibaslarla doludur. *Mesnevî* birçok müellif tarafından şerh edilmiştir. Şerh metodu olarak şiirin beslendiği ayet iktibasları tespit edilmiş, akabinde de hadisler ele alınmış ve yorumlanmıştır. *Mesnevî* üzerine şerh yazanların çoğunluğu sûfidir.¹ Hal böyle olunca kendi zaviyelerinden beyitlere yorumlar getirmişlerdir. Bu meyanda *Mesnevî*'ye şerh yazanlardan biri de on yedinci yüzyılda yaşamış olan Yenikapı Mevlevihanesi'nin üçüncü şeyhi Sabûhî Ahmed Dede'dir. Ahmed Dede *Mesnevî*'den seçmiş olduğu beyitleri şerh etmiştir. Sabûhî'nin yorumlama tekniği olarak dikkat çeken yönü şudur: Beyitleri şerh ederken önce ayet iktibaslarının zahiri manasını verir. Sonra işârî boyutuna dikkat çeker ve bu beyitten murad-ı Mevlânâ budur der. "Allah size zâhir ve bâtın nimetlerinden bol bol verdi." (Lokman 31/20) ayet-i kerimesinde de işaret edildiği gibi Sabûhî Dede'de bâtınî nimetleri manevi ve ledunnî ilimler olarak yorumlamıştır. Ona göre bu ilme kayıtlarından sıyrılmayan, gönül aynasını her türlü manevi pisliklerden arındıramayan, ölmeden önce ölümlü sırrına vakıf olamayan kişiler ulaşamaz. Bu ilmin elde edilmesinin şartı mahviyet (yokluk) ilmini tahsil eylemektir.²

Mahviyet (yokluk) ilmi de kâmil bir ariften gönülden gönle nakledilen bir ilimdir. Kâğıt kalem ve defterle elde edilemez. Tezkiye edilmiş nefis, tasfiye edilmiş bir kalp, ölmeden önce ölümlü düstûrunun sırrına vakıf olmuş, fenâfillâh³ makamını geçmiş bakâbillâhta⁴ kâim hak âşıklarının ilmidir. Bu ilme sahip olanlar ancak ayetlerde bâtınî (işârî) manaları görürler ve saf kalplerine ilham edilir.⁵

Sabûhî Dede'nin *İhtiyârât*'ı da ayetleri ele alıp yorumlamada bâtınî yorumun zâhiri yorumun önüne geçtiği bir eser olarak değerlendirilebilir. Bu yorumların araştırılıp ortaya çıkarılması ilim dünyasına bir katkı sunacaktır. Bu nedenle biz de bu

¹ Mesnevî'ye şerh yazan kişiler hakkında ayrıntılı bilgi için bk: İsa Çelik, "Mesnevî-i Manevî", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/14 (2005), 661-696; Şener Demirel, "Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/10 (2007), 469-504; İsmail Güleç, *Mesnevî'nin Tamamına Yapılmış Türkçe Şerhler*, (İstanbul, Gökkuşbucağı, 2006), 135-154; İsmail Güleç, "Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/6 (2009).

² Sabûhî Ahmed Dede, *İhtiyârât-ı Sabûhî* (Konya: Mevlana Müzesi Yazmalar Kütüphanesi, 2086), 163b.

³ Arapça, fânî olmak, yok olmak anlamına gelir. Nesnelere, Mevlânânın gözünden silinmesine fenâ denir. Zıddı bekâ'dır. Fena fillah tâbiri şu şekilde açıklanır: "Kulun zât ve sıfatının, Hakk'ın zât ve sıfatında fânî olması. Kul, bu durumda bütün dünyevî ilgilerinden uzaklaşır; Allah'ın birlik dergâhına tam bir teveccühle yönelir." Bk. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Ağaç Yayınları, 2009), 209-210.

⁴ Arapça, ilk haliyle devam edip gitme, sona ermeyiş, bir halde sürekli oluş gibi manaları ihtiva eder. Tasavvufta da kulun, Allah'ın her şeyin üzerinde olduğunu görmesidir. Yine yapılan tariflerden biri şöyledir: "Kulun kendinde olandan geçip, Allah'a ait olanla bekaya ermesi." Bakâ'da, kulun kendi nefsinin kötü yanlarını tasfiye etmesi ve iyi ahlâk ile yani Allah'ın razı olduğu huylarla süslenmesi söz konusudur. Buna bakâbillâh denir. Mevlânâler bunu, "Bedenî vücûd kalkınca, Hakkânî vücûd onun yerine kâim olur" diye açıklamışlardır. Bk: Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul, Ağaç Kitabevi, 2009), 80-81.

⁵ Sabûhî, *İhtiyârât* (Mevlana Müzesi, 2085), 20b.

çalışmamızda öncelikle Sabûhî Dede ve eserleri hakkında bilgi verdikten sonra onun ayetlere getirdiği işârî yorumları ele alıp incelemeye çalışacağız.

1. Sabûhî Ahmed Dede

Aslen Tokatlı olduğu bilinen Ahmed Dede “Sabûhî” mahlasını kullanmaktadır. Arapça kökenli “es-Subhu” kelimesinden türeyen “Sabûhî” kelimesi, “sabahleyin yenilen, içilen, erken sağılan süt (deve sütü), sabah şarabı” anlamlarına gelen bir kelime olup⁶ Sabûhî kelimesi de bu ismin ism-i mensubudur. Sabûhî, Yenikapı Mevlevihanesi’nin üçüncü Ahmed Dede’sidir.⁷ Aslen Tokatlı⁸ olduğu halde İstanbul’da doğup büyümüş ve yaşamının büyük çoğunluğunu İstanbul’da geçirmiştir.⁹ On altıncı yüzyılın son çeyreğinde doğduğu bilinmektedir.

Eserlerinden, çok iyi bir eğitim aldığı gözlemlenmekte ve bütün kaynaklar, Sabûhî’nin Arapça ve Farsçaya vukûfiyeti konusunda ittifak halindedirler.¹⁰ Eser içerisinde ele aldığı cümle tahlili ve i’rabı konusunda gösterdiği örnekler, Arap edebiyatı ve Fars edebiyatının önemli şairlerinden yaptığı alıntılar bu bilgiyi doğrulamaktadır.¹¹ Hadis ve Tefsir kaynaklarını kullanması, Kâdî Beydâvî, Zemahşerî ve Taberî gibi önemli

⁶ İbn-i Manzur, “Sabûh”, *Lisanu’l-arab* (Beirut: Dar’u İhya’ut-Turasil-Arabi, 1999), 7/272; Mevlüt Sarı, *el-Mevarid* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1982), 854; Şemseddin Sami, “Sabûh”, *Kamus’u Türkî* (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317), 2/817.

⁷ Yenikapı Mevlevihanesinde kurulduğu ilk günden itibaren ismi Ahmed olan yedi kişi peş peşe şeyhlik yapmıştır. Ehâmîde-i seb’a olarak isimlendirilen bu zatlar sırasıyla şunlardır. 1. Kemal Ahmed Dede (h.1010), 2. Doğanı Ahmed Dede (h.1040), 3. Sabûhî Ahmed Dede (h. 1057), 4. Cami Ahmed Dede (h.1082), 5. Kaari Ahmed Dede (h.1090), 6. Naci Ahmed Dede (h.1120), 7. Pendarî Ahmed Dede (h.1123). bk. Mehmed Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi* (İstanbul: Daru’l-Kitabu’l Aliyye, 1329).

⁸ Kaynaklardan bazıları onun Tokatlı olduğunu ve Tokatta doğduğunu belirtir. İsmail Belîğ, *Nuhbetü’l âsâr li-zeyli zübdetü’l eş’âr*, haz. Abdulkerim Abdulkadiröğlü (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999), 205; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 2:707; Hafız Hüseyin Ayvansârâyî, *Vefeyât-ı ayvansârâyî*, haz. Ramazan Ekinci (İstanbul: Buhara Yayınları, 2013), 151; Esrar Dede, *Tezkire-i şu’arâ-yı mevlevîyye*, haz. İlhan Genç (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 166; Ali Enver, *Semâhâne-i edeb* (İstanbul: Âlem Matbaası, 1309), 120; Mehmed Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi* (Desaadet: Daru’l-Hilafet’ül Aliye, 1329), 89-100; Sahih Ahmed Dede, *Mecmû’at-tevârihi Mevlevîyan (Mevlevîlerin Tarihi)*, haz. Cem Zorlu (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 293; Seyyid Rıza, *Tezkire-i Rıza* (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1316), 61; Reyhan Keleş, “Tezkirelere Göre XV-XIX Yüzyılda yaşamış Tokatlı Şairler”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 54 (2015), 170; Kadir Özköse, “Tokatta Tasavvuf Kültürü”, *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu* (Tokat, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2015), 3/94-95.

⁹ Hüseyin Vassaf İstanbulludur der. Bk. Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya-yı Ebrar Şerh-i Esmar-ı Esrar* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, 2309) 5/202.

¹⁰ Sakıp Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevlevîyân* (Mısır, Matbaa-yı Vehbiyye, 1283/1866), 2:76; Ali Enver, *Semahane-yi Edeb*, (İstanbul, Âlem Matbaası, 1309), 120; Mehmed Süreyya, *Tezkire-i Meşâhir-i Osmanîye*, (İstanbul, Matba-i Amire 1311); Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (İstanbul, Matbaa-i Amire, 1333), 282; Mansûrizade Mustafa Mucib, *Tezkire-yi Mûcib*, haz. Kudret Altun, (Ankara, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 1997), 4; Mehmed Ziya, *Yenikapı Mevlevîhânesi*, (İstanbul, Daru’l-Kaitabu’l Aliyye, İsanbul, 1329); Ahmet Rifat, (İstanbul, *Lügât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*, Mahmut Beg Matbaası, 1300), 4/174.

¹¹ Sabûhî Ahmed Dede, *İhtiyârât-ı Mesnevi* (Konya: Mevlânâ Müzeisi Türkçe Yazmalar Bölümü, 2085-2086), 3b; Şems-i İsfahânî, 17b; Feridüddîn-in Attar, 21a, 22b; Şebusterî, 25b; Ebu Said-i el-Hayr, 147b; İbn-i Arabî, 148a; Molla Muhsin, 152a; İbn-i Fârız, 162a, Suhreverdi-yi Maktûl, 164b; Vatvât, 166a; Fahreddin Irakî, 183b; Ebu Said-i el-Hayr, 191a; Sa’di Şirâzî, 193a; Hafız, 193a; Nizâmî, 211a, 216a; Lebîd, 11b; A’şâ, 21a; Sa’di Şirâzî, 22b; Ebu’l Atahiyye, 25a; Feridüddîn-i Attâr, 27b; Sa’di Şirâzî, 34a; Attâr, 37a; Câmî, 45b; İbn-i Kayyım, 46a; Şems-i Mağribî, 73b; Hallâc-ı Manûur, 100a; Taberî, 106a; Ebu Nüvâs, 198b.

tefsir kaynaklarından notlar düşmesi, eserlerinde geçen hadislerin kaynaklarının geniş bir yelpazede olması ve alana hâkimiyeti iyi bir eğitim aldığına göstergeleridir. *Türkçe Divan'ı* ve *İhtiyârât-ı Sabûhî* adında *Mesnevî*'den seçtiği beyitlere yazdığı bir şerhi vardır.¹²

2. İhtiyârât-ı Sabûhî

Eserin adını bizatihi Sabûhî kendisi *İhtiyârât-ı Sabûhî* olarak isimlendirmiştir. Bunu şu cümlelerle ve beyitlerle dile getirmektedir. “Evvela meşhur olan ebyat-ı müşkileyi intihab eyleyip *İhtiyârât-ı Sabûhî* deyu ad koydum.”¹³

İhtiyârât-ı Sabûhî kütüphanelerde yazma halinde bulunmaktadır. Sabûhî, *İhtiyârât-ı Sabûhî*'yi 1026/1617 tarihinde Şam Mevlevîhanesine şeyh tayin edildikten sonra yazmıştır. Sabûhî'nin *İhtiyârât*'ta yer alan şu ifadeleri eserini ne zaman ve ne amaçla ele aldığını açıkça ifade etmektedir. “Nice zaman ol azizin hizmetlerinde behremend müyesser olduktan sonra bu hâkîr-i kalîlül-iddiayı seccâde-i hilâfetle teşrif buyurup hicret-i nebevîyyenin binyirmi altı senesinin evâhirinde Şam-ı Cennetâsâya irsâl buyurdular... Bazı ihvân-ı safâ hullân-ı vefâ ilhâh ve iyrâm eylediler ki Mesnevî-i Şerîf'de olan âyât ve ehâdisin ve Arabî ebyâtın tefsirini ve bazı müşkil olan ebyât icâz ve ihtisâr üzere Türkî ibaretle şerh eyleyem ta ki tâlibân-ı mübtediye fehmi âsân ola.”¹⁴

Sabûhî Dede, yukarıdaki pasajdan da anlaşılacağı üzere *İhtiyârât-ı Sabûhî*'yi *Mesnevî*'de yer alan, müritleri tarafından anlaşılması güç beyitleri eserine almış ve bu beyitleri şerh etmiştir. Ayrıca şerh ettiği beyitlerin iktibas ettiği ayetlerin mürîdân tarafından daha iyi anlaşılması için hem beyti yorumlamış, hem de ayetleri tefsir etmiştir. Böylece Sabûhî, *Mesnevî*'nin altı defterinden intihab ettiği beyitleri açıklamak üzere meydana getirmiştir. Eserin kütüphanelerde on bir nüshası vardır.¹⁵ Buradan da anlaşılacağı üzere *İhtiyârât-ı Sabûhî* müstakil bir tefsir kitabı olmayıp *Mesnevî*'den seçilmiş beyitlere bir şerhtir. Sabûhî Ahmed Dede bazı beyitlerin iktibas ettiği ayetlerin ve hadislerin şerhini zahiri manada ele aldığı gibi işârî boyutlarına da dikkat çekmiştir.¹⁶

3. Sabûhî Ahmed Dede'nin İhtiyârât'ında İşârî Tefsir Örnekleri

İşâret, sözlükte “bir nesneyi gösterme; bir anlamı üstü kapalı bir şekilde ifade etme, dolaylı ve kinâyeli bir sözle anlatma” gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufta ise, “maksadı söz aracılığı olmadan başkasına bildirme; ibareyle anlatılamayan, yalnızca ilham, keşf gibi yollarla elde edilmiş bilgi ve sezgi sayesinde anlaşılabilir kadar gizli olan mâna” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda ilham ve keşf¹⁷ ile Kur'an

¹² Sabuhî, *İhtiyârât*, (Mevlâna Müzesi, 2085), 151b; Taberî, 175a; 47b, 127b. Daha geniş bilgi için bk. Müzekkir Kızılkaya, *Sabûhî Ahmed Dede, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019) ; “Sabûhî Ahmed Dede'nin İhtiyârât-ı Sabûhî Adlı Mesnevî Şerhi”, *AKADEMİAR Akademik İslam Araştırmaları Dergisi*, 6 (2019), 127-168.

¹³ Kızılkaya, “İhtiyârât-ı Sabûhî”, 127-168.

¹⁴ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlâna Müzesi, 2085), 2a.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Kızılkaya, “İhtiyârât-ı Sabûhî”, 127-168.

¹⁶ Kızılkaya, “İhtiyârât-ı Sabûhî”, 145-146.

¹⁷ İlham: Allah tarafından feyz yolu ile kalbe doğan şeye, Arapça'da ilhâm denir. İlham, delil olamaz. Mevlânâyeye, bunu ferdî planda delil olarak kabul eder. İlham ve i'lâm arasında umûm ve husûs-ı mutlak

âyetlerinin bir kısmının ya da tamamının yorumlandığı tefsirlere de işârî (remzî) tefsir adı verilmektedir.¹⁸

İşârî tefsiri benimseyen âlimler onun makbul olabilmesi için bazı şartlara haiz olması gerektiğini belirtmektedirler. Birinci olarak Kur'an'dan çıkarılan bâtinî mana zahirî manaya ters düşmemelidir. İkincisi, işârî olarak çıkarılan bu mananın Kur'an'da yer alan başka bir ayet tarafından teyit edilmesi gerekir. Üçüncüsü de çıkarılan işârî mana yegâne mana olarak görülmemelidir. Bu şartlar doğrultusunda işârî mana tefsirde kullanılabilir. ¹⁹

Sabûhî Ahmed Dede *İhtiyârât*'ta, *Mesnevî*'de mürîdânı tarafından anlaşılması güç beyitleri seçmiş ve seçmiş olduğu beyitleri şerh etmiştir. O, *İhtiyârât*'ını kaleme alırken başta Kur'an'dan ve hadislerden yararlanmakta, beyitlerin mânevî iktibaslarına işaret etmektedir. Âyetlerin hangi surede yer aldığını belirtmekte, zaman zaman da doğrudan sure adı vermeden ayeti zikretmektedir. Ayet tefsirlerinde bazen ayeti kaynak vermeden Arapça veya Türkçe tefsir etmekte, bazen de ayet tefsirini yaparken faydalandığı eserin ismini belirtmektedir. Bu eserlerden bazıları; *Kâdî Beydâvî Tefsiri*,²⁰ *Keşşâf*,²¹ *Taberî Tefsiri*,²² *Za'dü'l Mesîr*,²³ *Aynü'l Meânî*,²⁴ *Keşfü'l Esrâr*,²⁵ *Miftahü'l-*

farkı vardır. İ'lâm, ilhamdan daha hususîdir. Zira i'lâm, kesb ile çaba ile elde edilir. Bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 305; Keşf: Arapça, açığa çıkarma, örtülü olanı açma, sezme, tahmin etme gibi anlamları olan bir kelime. Keşf bir şeyi örten perdenin kalkması anlamındadır. Mükâşefe, hakikatleri görmek anlamında maddî değil, manevî gözle olur. Basar gözü ile basîret gözü, aynı anlamda değildir. Sufilere göre ilkiyle madde, ikincisiyle mana görülür. Bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 366-367.

¹⁸ Süleyman Uludağ, "İşârî Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 424. İşârî tefsirin farklı anlamları için bk. Ahmed el-Hasenî İbn Acîbe, *Tefsîru'l-Fâtihati'l-Kebîr*, thk. Bessâm Mahmûd Bârûd (Ebû Dabi: el-Mücemmeu's-Sekâfî, 1999), 1/133; Muhsin Demirci, "İşârî Tefsir", *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İfav Yayınları, 2011), 136.

¹⁹ M. Hüseyin Zehebi, *et-Tefsîr ve'l-Müfessîrîn* (Kahire: y.y., 1962), 3/43; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: y.y., 1988), 2/12; Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu* (Ankara: AÜİF Yayınları, 1974), 21; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: İfav Yayınları, 2012), 214.

²⁰ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 74b, 76a, 151a, 151b, 175a; Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 47b, 127a-b, 140a. *Kâdî Beydâvî Tefsiri*: Nasîrüddin Ebu Said Muhammed Beydâvî (ö.1286). Eserin tam adı: *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*'dir. Osmanlı medreselerinde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuş ve üzerinde çok sayıda şerh, haşiye yapılan bir eserdir. Bk: Nasîrüddin Ebu Said Muhammed Beydavi, *Muhtasar Beydavi Tefsiri*, trc. Şadi Eren (İstanbul: Selsebil Yayınları, 2011).

²¹ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 127a, 127b; Keşşaf: Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer el-Harizmî ez-Zemahşeri (ö.538/1144) tarafından telif edilen tefsirdir. Tam adı *el-Keşşaf an haka'iki gavamidi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vucuhî't-te'vil*'dir. Dirâyet tefsiridir. Araplara gelin size dilinizi öğreteyim diyecek kadar Arap dili açısından iddialı bir tefsirdir. Bk. Zemahşeri; *Keşşaf Tefsiri* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2016).

²² *Taberî Tefsiri*: Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî (ö. 923) tarafından h.360 yılında yazılan eserdir. Tefsirin tam adı: el-Camiü'l-beyan fi tefsiri ayati'l-kur'an'dır. Taberî Tefsiri diye şöhret bulmuştur. Tefsir rivâyet tefsiridir. İslâm dünyasında en çok bilinen ve okunan tefsirlerden biridir.

²³ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 127a-b. *Zâdü'l Mesîr*: Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman Ali b. Muhammed Cevzi, (ö.597). Tefsirin tam adı: *Zâdü'l-mesir fi ilmi't-tefsir'dir*. Bk. İbnü'l-cevzi, *Zâdü'l-mesir* trc. Abdulvehhap Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009).

²⁴ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 127a-b. *Aynü'l Meânî*: Muhammed b. Tayfur es- Secâvendî el-Gaznevî'nin (ö.560/1165) kırâat farkları esas alınarak yaptığı dirâyet tefsiridir. Tefsirin tam adı *Aynü'l-ma'ânî fi tefsiri's-sebi'l-mesânî'dir*.

²⁵ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana müzesi, 2085), 38a, 154b. *Keşfü'l Esrâr*: Reşîdüddîn-i Meybüdü'nin (ö. 520/1126'dan sonra) Farsça tasavvufî Kur'an tefsiri. Ebü'l-Fazl Reşîdüddin Ahmed b. Ebû Saîd el-Meybüdü

Gayb'dır.²⁶ Usul olarak Sabûhî Ahmed Dede, beyitleri şerh ederken önce ayet iktibaslarının zahiri manasını verir ve sonra ayetin işârî boyutuna dikkat çeker, bu beyitten murad budur, der. Ayetlerin işârî yorumlarında zahiri manadan kopmamıştır. Ancak tasavvuftaki temel kavramlardan ve makamlardan bolca istifade etmiştir. Ayetle ilgili kendinden önce nakledilen bilgi birikiminden, Mevlânâ ve müfessirlerin nakillerinden faydalanmıştır. Bununla beraber kendi görüşlerini de açıklamaktan geri kalmamıştır. Bu nedenle onun *İhtiyârât*'ı hem aklî hem de naklî tefsir örneklerini bünyesinde barındıran çok önemli bir eser konumundadır. Şimdi de Sabûhî Ahmed Dede'nin, eserinde hangi konularda işârî tefsir örneklerine yer verdiğiine değinelim.

3.1. İtikâdî Konular

Sabûhî Dede, eserinde itikadî konulara özel önem atfetmiş bu husustaki ayetlere işârî tarzda yorumlar getirmiştir. Bu hususta o, iman ile küfrün birbirine karışmasının mümkün olmadığını belirtmekte ve bu görüşüne de "*O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi. (Ama) aralarında bir engel vardır; birbirlerine karışmazlar.*"²⁷ ayetini örnek olarak vermektedir. O, murad-ı Mevlânâ²⁸ şudur diyerek bu ayette geçen iki denizi işârî olarak iman ve küfür denizi olarak yorumlamıştır. Berzahı da insanın iç dünyasındaki itikadı olarak anladığını ifade etmektedir. Zira iman ehli ile küfür ehli bazı zamanlarda bir araya gelir, konuşur ve belli bir vakit geçirirler. Ancak itikatları ayrı olmasından dolayı hiçbir zaman imanları karışmaz.²⁹

Sabûhî Dede, Hz. İbrahim'in Allah'ı aramasıyla alakalı olarak beyitleri şerh ederken yine murad-ı Mevlânâ'nın ne olduğunu açıklamakta ve görüşlere yer vermektedir. En'am suresinde yer alan şu ayetleri örnek olarak vermektedir: "*Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. "Rabbim budur" dedi. Yıldız batınca da "Batanları sevmem" dedi. Ayı doğarken görünce, "Rabbim budur" dedi. O da batınca, "Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yolunu şaşırmış kimselerden olurum" dedi. Güneşi doğarken görünce, "Rabbim budur; zira bu daha büyük" dedi. O da batınca dedi ki: "Ey kavmim! ben, sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim."*³⁰ Sabûhî Dede, Hakk'a giden yolda başka şeylere meyledilmemesi gerektiğini söyler. Bahsi geçen ayette Mevlânâ'nın kastettiği mananın, insan Allah'tan başka bir

---

el-Yezdî'nin hayatı hakkında İran'ın Yezd şehrinin Meybûd kasabasında yaşadığı dışında bilgi bulunmamaktadır. Babası Cemâlül-İslâm Ebû Saîd âlim bir kişi idi. Meybûdî tefsir, hadis, tasavvuf, şiir ve tarihe olan vukufundan dolayı fahrül-İslâm, tâcül-eimme ve şeyhül-imâm gibi unvanlarla anılmış, tefsirini yazdığı (ö.520/1126) yılından sonra vefat etmiştir. Tefsirdeki metodu şöyledir. Meybûdî ilk aşamada ele aldığı âyetin Farsça çevirisini vermiş, ikinci aşamada âyeti diğer eserlerden de yararlanarak yorumlamış, meşhur kıraatleri, âyetlerin nüzûl sebeplerini ve ilgili hükümleri açıklamıştır. Üçüncü aşamada ise âyetin tasavvufî tefsirini yapmıştır. Bu sırada daha önce yaşamış sûflerin sözlerine, şiir ve menkıbelerine de geniş yer vermiştir.

²⁶ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 3b.

²⁷ er-Rahman 55/19-20.

²⁸ Sabûhî Ahmed Dede, *İhtiyârât-ı Mesnevî*'de şerh ettiği beyitlerde Mevlânâ'nın o beyitlerden neyi kastettiğini kendi zaviyesinden açıklamaya çalışmıştır.

²⁹ Sabûhî, *İhtiyârât* (Mevlana Müzesi, 2085), 39b, 90a.

³⁰ el-En'am 6/76-79.

şeye gönül bağlarsa o şeyin insanın putu olacağı ve kişinin Allah'tan gayrı varlıklara gönül bağladığında, kalbinde yer alan o şeyin sevgisiyle kişinin yoldan çıkıp Allah'tan uzaklaşacağı ihtarır. Zira böyle bir durumda insan, Hz. İbrahim'in dediği "*Batanları sevmem.*" ifadesine yapışmalı ve Allah'tan başkasını gönülden çıkarmalıdır.³¹ Ayrıca Sabûhî Dede, "*Evimi (kâbe'yi) tavaf edenlere, orada ibadet kastıyla oturanlara, rûkû ve secde eden namaz kılıcılara tertemiz tutun.*"³² ayetinden hareketle beyitteki evi³³ işârî olarak kalb olarak yorumlar ve kalbin beytullah mesabesinde olduğunu ve onun her türlü kir ve pislikten arındırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu meyanda o, tasavvuf yolcusunun kalbini dünya sevgisinden, riyadan, hasetten, nefsini heva ve hevesten korumasının lüzumuna değinmektedir.³⁴

3.2. Gaybî Konular

Sabûhî Dede, gaybla alakalı ayetlere de işârî yorumlar getirmektedir. O, "Bana gayba iman edenler gerek... Onun için bu fâni konağın penceresini örttüm" beytini şöyle yorumladığını beyan etmektedir: "Bana iman bil gayb gereklidir. Allah için ahirete ait sırların mahiyetini göstermek mümkün idi. Ama o zamanda imtihanın bir anlamı olmayacaktı. İnsanların buna mecal ve takati olmazdı. Öyle olunca bütün halk ehli iman olurdu, fakat Allah katında iman bil-gayb makbuldür." Nitekim Allah "*Gaybın anahtarları Allah'ın katındadır. Onları ancak O bilir...*"³⁵ "*De ki: Göklere ve yerde Allah'tan başkası gaybı bilmez.*"³⁶ buyurmaktadır. Dolayısıyla gaybı bilen yalnız Allah'tır. Eğer gaybî konular insanlara gösterilseydi cehennem batıl olurdu. Ehli küfür ile ehli iman, ehli şek ile ehli yakîn aynı olurdu. Ancak Allah evliya kullarından dilediğine mugayyebâtı gösterir de böylece onlar keşf ve yakîn sahipleri olurlar.³⁷

3.3. İnsan-Âlem İle İlgili Konular

Sabûhî Dede insana yüklenen sorumluluğa da dikkat çekmektedir. Göğlerin, yerin ve dağların kendilerine teklif edilen emaneti yüklenmekten kaçındıklarını ifade eden Sabûhî Dede "*Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi.*"³⁸ ayetini delil göstermek suretiyle insanın bu emaneti taşımaya aday olduğunu belirtmektedir. Zira gök, yer ve dağlar bu emaneti taşımada istidat sahibi değillerdir. Ayette ifade edilen emanetten kastı işârî olarak aşk-ı ilahi olduğunu belirtir ve Mevlânâ'nın muradının bu olduğunu söyler. İnsan ancak aşk-ı ilahi ile emaneti yüklenme istidadına nail olmuştur.³⁹

³¹ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 41b.

³² el-Bakara 2/125.

³³ Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/434. Beyit.

³⁴ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 42a.

³⁵ el-En'am 6/59.

³⁶ en-Neml 27/65.

³⁷ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 123a.

³⁸ el-Ahzab 33/72.

³⁹ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 75a.

Sabûhî Dede, “Ben bir gizli hazineydim bilinmek istedim.”⁴⁰ sözü gereği Allah'ın, Hz. Âdem'i yaratmak istediğini beyan etmektedir. Bu nedenle meleklerle meşveret ettiğini ve meleklerle şöyle dediğini hatırlatmaktadır: “Hani Rabb'in meleklere, Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti.”⁴¹ Halifeden kastın Hz. Âdem olduğuna değinen Sabûhî Dede, onun yeryüzündeki Allah'ın halifesi olduğunu belirtmektedir. Zira o, yeryüzünü imar etmekle görevlendirilmiş, arkasından gelen peygamberler de bu görevi sürdürmüşlerdir. Ancak Allah'ın halife edinmeye ihtiyacı yoktur. İhtiyaç sahibi olan insandır. Halife ve peygamber olan insan Hak'tan aldığı feyzi halka ulaştırmaya ve ilmi bâtınla amel etmeye kadir olurlar.⁴² Ayrıca ilmi bâtının zahir ehlinde değil, ancak bu işin ehli olanlarından öğrenilebileceği Sabûhî Dede tarafından ifade edilmektedir.⁴³

3.4. Kur'an Kıssaları İle İlgili Konular

Sabûhî Dede'nin eserinde üzerinde çokça durduğu ve örneklendirdiği konulardan bir tanesi de Kur'an kıssalarıdır. “Nûh, “Rabbim” dedi, “Doğrusu ben kavmimi gece gündüz hakka çağırdım; fakat benim yaptığım çağrı onları daha da uzaklaştırdı.” (Nuh 71/5-6) ayetlerinde ifade edildiği gibi Hz. Nuh'un, kavmini tevhide çağırdığını, ancak bu durumun onların inkârını artırdığını vurgulamaktadır. Yani Hz. Nuh'un çağrısı ancak onların inkârına sebep olmuştur. Aynı durumun “Kendilerini bağışlaman için ben onları ne zaman çağırdıysam, parmaklarını kulaklarına tıkadılar; elbiselerini başlarına bürüdüler, ayak dirediler, kibirlendikçe kibirlendiler.” (Nuh 71/7) ayetlerinde de var olduğuna değinen Sabûhî Dede, elbiseleri işârî olarak nefsin arzu ve hevası olarak yorumlamakta, şehvet perdesiyle hakkın ve hakikatin üzerini örten ehli nefsin ilahi sırlardan ve marifetullahtan lezzet alamayacağını belirtmektedir.⁴⁴

Sabûhî Dede, “Ey Yusuf, ey doğru sözlü kişi! (Rüyada görülen) yedi arık ineğin yediği yedi semiz inek ile yedi yeşil başak ve diğerleri de kuru olan (başaklar) hakkında bize yorum yap.”⁴⁵ ayeti hakkında Mevlânâ'nın görüşlerini aktarmaktadır. Yusuf as zindandan çıkma vakti yaklaştığında mısır meliki rüya gördü ve melik rüyasını etrafındakilere anlattı. Ayette bahsi geçen melikin rüyasını Yusuf as tabir etti ve “Dedi ki: Âdetiniz üzere yedi yıl ekin ekin. Yiyeceğiniz az bir kısmı dışında biçtiklerinizi başağı üstünde bırakın. Sonra bunun ardından yedi zorlu (yıl) gelecektir ki saklayacağınız az bir miktar dışında önceden biriktirdiklerinizi yiyeceklerdir. Sonra bunun ardından bir yıl gelecek ki insanlar onda (bolca) yağmura kavuşturulacak ve (meyva) sıkacaklar.”⁴⁶

Yusuf Suresi'nin kırk yedinci ve kırk dokuzuncu ayetlerinde yer alan Hz. Yusuf'un yorumunu Mevlânâ işârî olarak şöyle yorumlar: Allah Teâlâ ol arık sığırları şîran sıfatında halk eyledi ol semiz sığırları iştahla yediler. Eğer ki ol hayâlât-ı âtiye-i hâbda göründü ol kaht yılları arık sığırlar şeklinde gösterdi ol sığırlar şîran-ı goresne sıfatında

⁴⁰ Aclûnî, Keşfu'l-hafa, 2/132.

⁴¹ el-Bakara 2/30.

⁴² Sabûhî, İhtiyârât, (Mevlana Müzesi, 2085), 151a.

⁴³ Sabûhî, İhtiyârât, (Mevlana Müzesi, 2085), 148a.

⁴⁴ Sabûhî, İhtiyârât, (Mevlana Müzesi, 2085), 60a.

⁴⁵ Yusuf 12/46.

⁴⁶ Yusuf, 12: 47-49).

halk eyledi. Kezalik merdân-ı Hudâ dahi sureta beşer şeklinde fakr ve fenâda görürsün amma batın cihetinden onlar şîrân-ı merdûmdurlar ki insanın vücûdundan sûri alâyık-ı hubbu dünya ve mâsivâ ve televvüsü şehevât ve hevâdan her ne var ise ekl edip yani mahvedip kalp ve kâlib-ı tâlib-i bîçâreyi saf ve mücellâ ve ayine-i hudâ nâme ederler. Bes imdi onları beşer suretinde görüp kendini kıyas eyleme onların bizden ziyade ne hâli vardır deme surete nazar olunmaz nazar sîreterdir. Hz. Nuh as surete fakir bir merd idi amma sirette şîr-i merdumhâr idi ki cümle âlem halkını tufan şeklinde ekl edip helak eyledi bes bunların nefislerinden hazer etmek gerek zira müridi mutemedi irşada ve talim ve riyâzât ve muhabbet mehriyle yerler ve nekr manada helak ve kahr ile yerler.⁴⁷

Sabûhî Dede, Hz. Musa zamanında yaşanmış ve Kur'an'da geçen bakara kıssasına dikkat çekmektedir. O, *“Yine bir vakit, bir insanı öldürdünüz.”*⁴⁸ ve *“Hani Musa kavmine: “Allah, bir inek kesmenizi emretmektedir” demişti.”*⁴⁹ ayetlerinden hareketle işâri yorumlara gitmiştir. Buna göre öldürülen kişiden maksat kalptir. Bakaradan murat ise nefistir. Kalbini ihya etmek isteyen kimse nefisini riyâzâtle terbiye etmelidir. Bu da Peygamberimizin *“Mutu kable en temutu.”* *“Ölmeden önce ölünüz.”* buyurdıkları gibi aynı anlamı ifade etmektedir. Zira beden öldürüldüğünde sırları bilen ruh ortaya çıkar. Şeytan ise kurduğu çeşitli tuzaklarla insanı bundan uzaklaştırıp ateşe yaklaştırmak ister.⁵⁰ Bu dünya hayatında nefisini ve şeytanı aşır rıza-i Bâri'ye ulaşamayanlar ahirette de naîm cennetlerine ulaşamayacaklardır.⁵¹

Sabûhî Dede, Hz. Eyyub kıssasına da farklı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. O, *“Ayağını yere vur (dedik), işte yıkanılacak ve içilecek serin bir su!”*⁵² ayetinde de ifade edildiği gibi Cebrail'in Hz. Eyyub'e geldiğini, ayağını yere vurmasını söylediğini ve böylece yerden suyun fışkırdığını ifade etmektedir. Bunun gibi kulluk imtihanında kirlenenlerin de Allah'ın af ırmağında, affı ilahide yıkanacağını, zahir ve bâtınlarının temizleneceğini belirtmektedir.⁵³

Sabûhî Dede, *“Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu. Nuh, gemiden uzakta bulunan oğluna: Yavrucuğum! (Sen de) bizimle beraber bin, kâfirlerle beraber olma! diye seslendi. Oğlu: Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım, dedi. (Nuh): “Bugün Allah'ın emrinden (azabından), merhamet sahibi Allah'tan başka koruyacak kimse yoktur” dedi. Aralarına dalga girdi, böylece o da boğulanlardan oldu.”* (Hud 11/42/43) ayetlerine atıfta bulunup Hz. Nuh'un oğlu Kenan'ın gemiye binmekten kaçınma hususuna değinmektedir. Mevlânâ'nın, müşşidinin sohbetini Hz. Nuh'un gemisine benzettiğini belirten Sabûhî Dede, yine evliyanın söz ve fiillerinin dışına çıkanları, ilim ve

⁴⁷ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 144b.

⁴⁸ el-Bakara 2/72.

⁴⁹ el-Bakara 2/67.

⁵⁰ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 177b.

⁵¹ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 18a.

⁵² es-Sad 38/42.

⁵³ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 186b.

amelinde mağrur olanları da Kenan'a benzettiğini ifade etmektedir. Kenan gibi olanların ise kalbi mühürlüdür.⁵⁴

Sabûhî Dede, “Şu sağ elindeki nedir, ey Musa? O, benim asamdır, dedi, ona dayanırım, onunla davarlarım yapıp silkelirim; benim ona başkaca ihtiyaçlarım da vardır.”⁵⁵ ayetlerine atıfta bulunmakta ve söz konusu ayetleri Mevlânâ'nın şöyle yorumladığını ifade etmektedir. Ayette geçen âsâ ve âsânın ejderha oluşu hususunda Sabûhî Dede, Mevlânâ'nın bu ayetten anladığı yorumun şu şekilde olduğunu dile getirir: Dıraht-ı ten âsâ-yı Musa gibidir. Musa'ya bir emr-i Hak geldi, “Asayı bırak elinden ta ki anın hayrını ve şerrini göresin.” denildi. İnsan dahi dıraht-ı teni bıraksın yani riyâzetle fenâ olsun. Ta ki tebdil olup hayrı ve şerri malum olana ondan sonra eline alsa çok şeyi müşahede eyler ve kendi vücûdunda mahzun olan esrar-ı ilahiyyeye vâkif olur.⁵⁶

Sabûhî Dede, “Ebû Leheb'in elleri kurusun. Zaten kurudu. Ona ne malı fayda verdi, ne de kazandığı. O, bir alevli ateşe girecektir. Boynunda bükülmüş hurma liflerinden bir ip olduğu hâlde sırtında odun taşıyarak karısı da (o ateşe girecektir).” (et-Tebbet 111/1-5) ayetlerini zikrettikten sonra söz konusu surede geçen “hatab” ve “habl” kelimelerinden kastedilen şeye Mevlânâ'nın dalalet ipi manasını kastettiğini belirtmektedir. Zira boynunda dalalet ipi olan kimse gamdan ve kederden kurtulamaz. Sabûhî Dede, Ebu Leheb'in karısının boynunda zahiri bir ipin olmadığını, aksine onu Hz. Muhammed'in nurundan uzaklaştıran manevi bir bağının olduğunu haber vermektedir.⁵⁷

3.5. İbadet ve Ahlak İle İlgili Konular

Sabûhî Dede, ibadet ve itaat hususunda belli bir mertebeye ulaşmış kimselere Kur'an'da geçen Hârût ile Mârût kıssasını hatırlatmakta ve hususta Mevlânâ'nın yorumlarını aktarmaktadır. Zira kullukta ileri bir mertebeye çıkan kimse gururdan, kibirden uzak durmalıdır ve yaratılmışlara merhamet etmelidir. Aksi takdirde nasıl ki Hârût ile Mârût cah-ı (Makam-Yer) Babil'de hapis kalmışlar, siz de cah-ı dalalette kalırsınız. Mürşid-i Kâmil'den size bir nuraniyet aksetse bunu kendinizden değil, mürşid-i kâmilin sohbetinin feyzinden bilesiniz.⁵⁸

Sabûhî Dede, insanda nefis-i emmârenin helak olmasıyla insanın insan-ı kâmil mertebesine ulaşacağını Mevlânâ'dan nakletmektedir. Zira bu mertebeye çıkan kimseler Allah'a itaatkâr ve mutî olurlar. Onlara hiçbir şey zarar vermez. Tıpkı güneş ışınlarının Ashab-ı Kehf'e zarar vermediği gibi. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: “(Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını, batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini görürdün...”⁵⁹ Onlar insan-ı kâmil mertebesinin sahibidirler. Onları dünyada da ahirette de hiçbir ateş yakmayacaktır. Zira Hz.

⁵⁴ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 118a.

⁵⁵ Taha 20/ 17-18.

⁵⁶ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 120b.

⁵⁷ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 38b.

⁵⁸ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 113b.

⁵⁹ el-Kehf 18/17.

Peygamber cehennemini, “Ey mümin üzerimden geç git, senin nûrun benim ateşimi söndürdü.”⁶⁰ diyeceğini ifade etmektedir.⁶¹

Sabûhî Dede, “Sonra bu Kitab’ı kullarımızdan seçtiğimiz kimselere miras bırakmışsındır. Onlardan kimi kendine yazık eder, kimi orta davranır, kimi de Allah’ın izniyle, iyiliklere koşar. İşte büyük lütuf budur.”⁶² ayetinde sabıklar, muktesid olanlar ve nefesine zulüm edenler şeklinde üç zümrenin varlığına işaret etmekte ve İbn Arabî’nin bu hususu şöyle yorumladığını açıklamaktadır. Ona göre sabıklar her daim uyanık olan kimselerdir. Muktesidler bazen uyanık kalan bazen de gaflete dalan kimselerdir. Devamlı gaflet uykusunda olanlar ise nefesine zulmeden kimselerdir.⁶³ Sabûhî Dede, “Kendilerine yazık eden kimselere melekler, canlarını alırken: “Ne işte idiniz!” dediler. Bunlar: “Biz yeryüzünde çaresizdik.” diye cevap verdiler. Melekler de: “Allah’ın yeri geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!” dediler.”⁶⁴ ayetini bu yola giren talibin başlangıçta biraz zevk ve eğlence içinde olabileceğini, ancak daha sonra bu zifiri ve karanlık âlemden çıkıp mana âlemine gireceği ve gayb âlemini seyre dalacağı şeklinde anladığını belirtmektedir.⁶⁵

Sabûhî Dede “Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O’ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. (Seçkin) kullarım arasına katıl ve cennetime gir!”⁶⁶ ayetini yorumlarken nefsin; sükûna ermesi, inanç nuruyla aydınlanması ve Allah’ın zikriyle huzur bulması gibi özelliklerine değinmektedir. Nefsin, sebepler dairesi içinde Vacibü’l-Vücûd olan Allah’ın zatına yüceltiğini ve orada taht kurduğunu, Allah ile yetindiğini belirtmektedir. Ya da bundan maksadın, “Ey mutmain olmuş nefis! Uzaklaştığın (ayrıldığı) kullarımın vücûtlarına gir, onlara vâad ettiğim sevap evime gir” demek olduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber ayetin, “kullarım arasına katıl” kısmından murad-ı Mevlânâ’nın “kullarımın gönlüne gir” şeklinde olduğunu da belirtmektedir.⁶⁷

Sabûhî Dede, “Gözleri kör, topal ve hasta olanın Allah yolunda savaşa çıkmaktan uzak kalmalarında bir sorumlulukları yoktur.”⁶⁸ ayetine atıf yapmakta ve kör olan kimseye teklif olmadığını belirtmektedir. Aynı zamanda bu kimselerin düşmanla savaşmaya ve nefisleriyle mücadele etmede istidatlarının olmadığını, ancak kör olarak kalmanın da caiz olmadığını ifade etmektedir. Bunun için bir kâmil mürşidin yanında çeşitli metotlarla kendini eğitmek gerektiğini beyan etmektedir. Zira insan bu durumdan kurtulmak için elinden gelen gayreti göstermeli, Allah’tan ümit kesmemelidir. Onun gösterdiği eğitim doğrultusunda ibadet ve riyazatına devam etmelidir. Böylece Allah onun gözlerine nur-ı tecelliye ihsan eyler. Aksi takdirde bu körlük iki dünyada da devam

⁶⁰ Aclûnî, *Keşfu’l-hafa*, 1/360.

⁶¹ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 100b.

⁶² el-Fâtır 35/32.

⁶³ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 47b.

⁶⁴ en-Nisa 4/97.

⁶⁵ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 105b.

⁶⁶ el-Fecr 89/27-30.

⁶⁷ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 91b.

⁶⁸ el-Fetih 48/17.

edecektir. Öyle ki “*Bu dünyada kör olan ahirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır.*”⁶⁹ ayetinde de buyrulduğu gibi dünyasını berbat eden ahiretini de berbat etmiştir.⁷⁰

Sabûhî Dede, bazı kimselerin müteşabih ayetlerin zahirine tutunarak bâtınından gafil olduklarını belirtmektedir. Bu sadette o, “*Sana bey’at edenler gerçekte Allah’a bey’at etmektedirler. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa kendi aleyhine bozmuş olur.*”⁷¹ ayetini örnek olarak zikretmektedir. Allah’ın mertebe-i ehadiyetten tecelli ettiği kimse, suretten manaya yol bulup muvahhit olur. Böylece o kimse Allah’ın yarattığı şeylerin kesreti yine O’nun vahdaniyetine delalet ettiğini bilir. Sabûhî Dede bu hususun daha iyi anlaşılması için şu örneği verir. Mesela bir hane içinde bir şahıs oturmuş olsa, o hanenin duvarında aynalar olsa, o şahsın görüntüsü farklı şekillerde aynalardan dışarı yansır. Bu durum şahsın kesretine değil, aynanın kesretine delildir. Bunun gibi Allah’ın esma ve sıfatlarıyla tecelli etmesi O’nun kesretine delalet etmez. Bilakis O’nun vahdaniyetine ve sanatına delalet eder. Bunu kavrayan kimseler teşbihten tenzihe, kesretten vahdete ve zahirden bâtına yol bulmuş olurlar.⁷² Ayrıca o, söz konusu ayette geçen Resul’e itaatin Allah’a itaat olduğunu söylemekte, bununla da kastedilenin Allah’ın rızası olduğunu ifade etmektedir. Tasavvufta da bu mertebenin kurb-ı ferayiz⁷³ olarak isimlendirildiğini beyan etmektedir.⁷⁴

Sabûhî Dede “*Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir.*”⁷⁵ ayetini tefsir ederken nefsini tezkiye, kalbini tasfiye edenin hem bu dünyada hem de ahirette kurtulacağını belirtmektedir. Yine nefsi heva ve hevesinden, cehaletten koruyan kimsenin feraha ulaşacağını bildirmektedir.⁷⁶ Böylece Sabûhî Dede kurtuluşun nefsi tezkiye etmede ve kalbi tasfiye etmede olduğuna dikkat çekmektedir. Yine bu meyanda o, Mevlânâ’nın, “*O halde kim tâğutu reddedip Allah’a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapımıştır.*”⁷⁷ ayetindeki “*urvetül vuskâ*” ifadesini terk-i heva yani nefsin heva ve heveslerini terk etmesi olarak yorumladığını belirtmektedir.⁷⁸

Sabûhî Dede, dünya hayatında batınî gözün zahiri gözden daha önemli olduğuna dikkat çekmektedir. O, “*(O esnada) şimşek sanki gözlerini çıkaracakmış gibi çakar.*” (el-Bakara 2/20) ayetini açıklarken şimşegın insanın gözünü aldığı gibi malın, mülkün, makam ve mevkiinin de bâtın gözün nurunu zayıf edeceğini ve insanı hak ve hakikati görmekten mahrum bırakacağını belirtmektedir. Bunun için hakikat yolcusu Hakka tabi

⁶⁹ el-İsra 17/72.

⁷⁰ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 148a.

⁷¹ el-Fetih 48/10.

⁷² Sabûhî, *İhtiyârât* (Mevlana Müzesi, 2085), 145b-146a.

⁷³ Kurb-ı Ferâiz: Arapça farzlarla yaklaşmak. Kul farzları işleyerek Hakk'a yakınlığa erer ve O'nda fani olur. Onun bu durumunda fail, yani yapan eden, Hak'dır. Bk. *Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 384.

⁷⁴ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 99b.

⁷⁵ el-Mü'minun 23/1.

⁷⁶ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 165b.

⁷⁷ el-Bakara 2/256.

⁷⁸ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 171b.

olmalı ve bân gözünü açıp esrar-ı sübhâniye ve hakâyik-ı rabbâniyeyi açığa çıkarıp nûru ilahiye kendine yâr etmelidir. Sadece O'ndan yardım dilemelidir.⁷⁹

Sabûhî Dede, kalbin kasveti hususunda “*Ne var ki bunlardan sonra yine kalplerinize kasvet geldi. İşte onlar (yâni kalpleriniz) şimdi katılıkta taş gibi, yâhut daha da ileri.*”⁸⁰ ayetine atıfta bulunmakta ve bundan kurtulmanın çarelerine değinmektedir. Bunun için evliyaullahın nasihat ve terbiyesine kulak verilmesi gerekliliğine değinen Sabûhî Dede tövbe, inabet, nefsi tezkiye ve kalp tasfiyesi ile Allah’a yönelmenin önemine dikkat çekmektedir. Böylece insanın bânını açılmış ve hidayete mazhar hale gelmiş olur.⁸¹ Yine o, zahir ve bânından hissedar olmak isteyen tasavvuf yolcusunun riyâzât, açlık ve ibadetle meşgul olarak tam manada temizliğe erişeceğine vurgu yapmaktadır.⁸²

Sabûhî Dede “*Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir necistir/pisliktir. Onun için bu yıllardan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar.*”⁸³ ayeti gereği müşriklerin necis olduklarını, bunun nedeni olarak da olarak bânınlarını göstermektedir. Zira onlar şirk, küfür ve dalalet bataklığına dalmışlar ve bundan kurtulmak için de bir çaba harcamamaktadırlar. Bundan dolayı da bunların Mescid-i Haram'a girmeleri yasaklanmıştır.⁸⁴ Müşriklerin ve kâfirlerin “*Hayır, onlar hayvanlar gibidir, hatta yol yordam bakımından, hayvandan da sapıktır onlar.*”⁸⁵ ayeti uyarınca hayvanlardan daha aşağı derecede olduğunu vurgulayan Sabûhî Dede, bu kimselerin sorumlu varlıklar olduklarını, ancak onların bakıyı kazanmak yerine faniye gönül verdiklerini belirtmektedir.⁸⁶

Sabûhî Dede, “*Verdiğinin kat kat fazlasını kendisine ödemesi için Allah'a güzel bir borç verecek yok mu?*”⁸⁷ ayetini açıklarken Mevlânâ'nın bu husustaki görüşlerine değinmektedir. Mevlânâ, nefsinden kesip Allah için bir kula yardım eden kimsenin rıza-i ilahiye mazhar olacağını, onun yaptığı bu iyiliğin kendinden önce ahirete gidip onu bekleyeceğini belirtmektedir. Ahirette verilen sevabın ve bağışın dünya metaından daha hayırlı olacağına vurgu yapmaktadır.⁸⁸

Sabûhî Dede, “*Onların işleri, aralarında danışma iledir.*”⁸⁹ ayetinin Ensar hakkında nazil olduğunu belirttiikten sonra Mevlânâ'nın görüşlerini zikretmektedir. Zira o, her işte mürşid-i kâmil ile istişarede bulunulması gerektiğini ve tasavvuf yolcusunun kendini mürşidine teslim etmesinin gerekliliğini ifade etmektedir. Çünkü Ensar da peygambere iman etmiş ve onunla her konuda istişare etmiştir.⁹⁰

⁷⁹ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 181a.

⁸⁰ el-Bakara 2/74.

⁸¹ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 53a.

⁸² Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 128a.

⁸³ et-Tevbe, 9/28.

⁸⁴ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 92a.

⁸⁵ el-Furkan 25/44.

⁸⁶ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 102a.

⁸⁷ el-Bakara 2/245.

⁸⁸ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 126b.

⁸⁹ eş-Şûra 42/38.

⁹⁰ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 128b.

Sabûhî Dede, Kur'an'da geçen "vettekullah" "*Allah'tan sakının.*" (el-Haşr 59/18) emrine dikkat çekmekte, kötülüklerden ve günahlardan el çekenlerin muttaki olup felah bulacaklarını belirtmektedir. Yine Allah'tan sakınan kimselerin üç mertebeye nail olacaklarını ifade etmektedir. Bu mertebeler sabır, musâbere ve murabıttır. Sabûhî Dede bazılarının bu üç makamı şeriat, tarikat ve hakikat makamlarına yorumladıklarını beyan etmektedir. Bu nedenle nefsinin hevadan men eden, bela ve musibetlere rıza gösteren, Allah'tan başkasına iltifat etmeyen kimse daima Allah ile beraberdir. Fenâfillah ve bekâbillah makamlarına nail ve vasıl olmuş olurlar.⁹¹

Sabûhî Dede, "*Ey iman edenler! Sabredin. Sabır yarışında düşmanlarınızı geçin. (Cihat için) hazırlıklı ve uyanık olun ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.*" (Al-i İmran 3/200) ayetinde geçen "sabredin" emrinin nefsin olumsuz arzu ve isteklerine karşı emredildiği kanaatindedir. Nefsin istek ve arzusunun olduğuna değinen Sabûhî Dede, bunlardan yüz çevirip sabredenlerin büyük bir ecir ve mükâfata nail olacaklarını bildirmektedir. Bu meyanda o, "*Ey Âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin, yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.*" (el-A'raf 7/31) ayetinde geçen "Yiyiniz, içiniz." emrinin daima şehveti ifade ettiğini, eğer böyle olmasaydı bunun bir emir olmasının anlamının olmayacağını belirtmektedir. Yiyiniz içiniz, emrinden sonra gelen "İsraf etmeyin." nehyi, iffeti ifade etmektedir. Zira yeme ve içmeden gelen bedenî kuvvet insanı harama sevk eder ki iffet lafzı bunu ifade etmektedir. Bu bir şehvet olmasaydı israftan nehyetmenin ve iffeti emretmenin bir anlamı olmazdı. Bunun için yemeden ve içmeden meydana gelen şehveti harama sarf etmemek gerektiğine vurgu yapan Sabûhî Dede, asıl cihadın da yani cihad-ı ekberin de bu olduğu görüşündedir.⁹²

İyi bir kul olmada açlığın önemine değinen Sabûhî Dede, "Açlık, Tanrı yemeğidir. Onunla yani açlıkla sözü doğruların bedenlerini diriltir."⁹³ Yine "*Ben Rabbi'me misafir olurum, o beni doyurur, su verir.*"⁹⁴ hadisi şeriflerini aktarmaktadır. Bundan sonra da "*Allah'ın lütfundan kendilerine vermiş olduklarıyla sevinç içindedirler.*" (Al-i İmran 3/170) ayetini zikretmektedir. Açlığın Allah'ın taamı olduğunu belirten Sabûhî Dede, bununla siddıkların bedenlerinin ihya edildiğini ifade etmektedir. Bu nedenle Peygamberimizin visal orucu tuttuğunu, ancak ashabını bundan menettiğini ve "Rabbim beni doyuruyor" dediğini belirtmektedir. Bu doyurmanın manevi gıda ile olduğunu ifade eden Sabûhî Dede, aksi takdirde bunun oruç olmayacağını belirtmektedir. Bu görüşüne de "*Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lütf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar.*" (Al-i İmran 3/169) ayetinin işaret ettiğini ifade etmektedir. Neticede ona göre asıl önemli olan beden rızıklanması değil, ruhun gıdalanmasıdır.⁹⁵

⁹¹ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 138a.

⁹² Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 138b.

⁹³ Mevlana, *Mesnevî*, 5/1740-174. Beyit.

⁹⁴ Buhârî, "Savm", 48; Müslim, "Siyam", 56. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Savm", 24; Tirmizî, "Savm", 62.

⁹⁵ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 160b.

Sabûhî Dede, kalp hastalığının ve kötü ahlakın şifasını bir mürşid-i kâmil olduğunu hatırlatmakta ve şu ayete atıf yapmaktadır. “*Ey iman edenler! Allah’tan korkun, O’na yaklaşmaya vesile arayın ve O’nun yolunda çaba harcayın ki kurtuluşa eresiniz.*” (el-Maide 5/35). Ayette geçen vesileden kasıt halkı Hakk’a davet eden bir mürşid-i kâmidir. Zira mürşid-i kâmil kavmi içinde ümmetin arasındaki “nebi” gibidir. Yani o şeyh-i kâmil, müridin vücûdunda olan nefsânî hastalıkları tedavide cerrah gibidir.⁹⁶

3.6. Dünya ve Ahiret İle İlgili Konular

Sabûhî Dede, dünya hayatının sonunu ve ahiret hallerini anlatan ayetlere de değinmektedir. Bu meyanda o, Allah’ın kışın kâinatı öldürdüğünü, ilkbahar da ise yeniden diriltilip yeşillendirdiğini beyan etmektedir. Zira o, “*Artık Allah’ın rahmet eserlerine bak da gör, ölümünden sonra nasıl diriltir yeryüzünü; şüphe yok ki o, elbette ölüyü de diriltir.*” (er-Rum 30/50) ayetinin de bu hususa işaret ettiğini belirtmektedir. Bu konuda Allah’ın yağmurdan sonra farklı bitkiler ve meyveler çıkardığını zikreden Kâdî Beyzâvî’nin görüşünü hatırlatmaktadır. Yine Sabûhî Dede söz konusu ayetin bize haşr gününü hatırlattığını belirtmektedir. Ona göre yağmur zahirde eser-i rahmet-i ilahi olup bütün eşya onunla hayat bulmaktadır. Bâtında ise Allah’ı zikretmektir ki kalp onunla huzura kavuşur. Yine o, bir rahmet eseri, sevgi ve muhabbetin kaynağıdır ki gönül onunla hayat bulur. Mevlânâ’nın muradının şöyle olduğunu dile getirmekte: Sofinin biri, bir bağda neşelenip açılmak için yüzünü dizine dayamış, varlığının ta derinlerine dalmış gitmişti. Orada bulunan biri onu uykusundan uyandırdı ve ona dedi ki: “Ne uyuyorsun yahu? Bir başını kaldır da üzüm çubuğuna, şu ağaçlara, Allah’ın rahmet eserlerine, şu yeşillığe bak! Allah emrini dinle... Allah “Allah’ın rahmet eserlerine bakın” dedi... Yüzünü şu rahmet eserlerine çevir, seyret! Sofi dedi ki: A heveskâr kişi, Allah eserleri gönüldür... dışarıdakilerse ancak ve ancak Allah eserlerinin eserleridir... Bağlar, bahçeler, meyveler, gönüldedir. Onların letafetinin aksi, şu suya toprağa vurmıştır!.. Fakat ey zavallı adam, Hak’tan hayat bulursan topraktan müstağni olur, bu balçığı o vakit terk edersin.”⁹⁷ Görüldüğü gibi Sabûhî Dede insanın iç dünyasının ve gönlünün, dış dünyasından daha önemli olduğunu ve haşirin insanın iç âleminde olduğuna dikkat çekmekte ve görüşlerini Mevlânâ’dan bir kıssayla anlatmaktadır.

Sabûhî Dede, “*Kime uzun ömür verirsek biz onun gelişmesini tersine çeviririz. Hiç düşünmüyorlar mı?*” (Yasin 36/68) ayetinden hareketle insanın yaşlandıkça güç ve kuvvetinin azaldığını, bu nedenle insanın maddi şeylerden ziyade manevi şeylere değer değer vermesinin önemine değinmektedir. Sabûhî Dede, murad-ı Mevlânâ’nın insanın sureti değil gönlü olduğunu haber vermektedir. Zira âşık insanın muhabbeti surete olsaydı o öldüğü zaman onun suretinden ikrah etmezdi. Yine sevdiği insan hem yaşlandığında hem de öldüğünde ona sevgisi devam etmezdi. Evliyaullahın durumu da böyledir ki onlar öldüklerinde bile sevilirler.⁹⁸

⁹⁶ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2086), 106b.

⁹⁷ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 76a.

⁹⁸ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 162a-b.

Sabûhî Dede, kıyamet gününde yeniden insanların hamdüsena ederek ayaklarını vurup ellerini çırpacaklarını ve nazlı nazlı “*Rabbimiz bizi dirilttin bize hayat verdin*” diyeceklerini ifade etmektedir. İnsanın iki kere öleceğini ve iki dirileceğini söylemekte ve bu görüşünü de “*Allah'ı nasıl inkâr edersiniz ki, siz ölü idiniz Allah sizi diriltti. Sonra sizi yine öldürür ve ardından tekrar diriltir. Bundan sonra da O'na döndürülürsünüz.*” (el-Bakara 2/28) ayetine dayandırmaktadır. O, ilk ölümü ecel gelince ruhun bedeni terk etmesi olarak, ikinci ölümü ise kabirde olan ölüm olarak anlamıştır. Birinci dirilişin sorgu sual için kabirde olacağını, ikinci dirilişin ise insanların diriltip kabirlerinden çıkacağı günde olacağını belirtmiştir. Ancak Sabûhî Dede, Mevlânâ'nın muradının bu olmadığını, ona göre ilk ölüm insanın ölmeden önce ölmesidir, görüşünü serdettiğini ifade etmektedir. Bu görüşünü ise Hz. Peygamber'in “*Ölmeden önce ölünüz.*” hadisine dayandırmaktadır.⁹⁹ İlk hayat ise insanın dünyaya geldiği hayat olarak yorumlamaktadır. İkinci hayattan kastı ise ihtiyari ölümden sonra elde edilen hayat-ı ebediyedir ki bu da bakâbillah makamıdır. Bu makama ulaşanlar ise Allah dostları ve Allah âşıklarıdır.¹⁰⁰

Sabûhî Dede'ye göre tasavvuf yolcusunun duygularıyla akılları iç âlemlerinde “*Ancak onların hepsi, toplanmış olarak huzurumuza getirilmişlerdir.*” (Yasin 36/32) ayeti gereği “*Ledeynâ Muhtarûn*” denizinde dalgalanmakta, dalga dalga üstüne coşup durmaktadır. Onların cisimleri ve akılları manen her an Allah'ın huzurundadır. Güneş doğduğunda yıldızlar nasıl kayboluyorsa Allah âşıkları da zuhur-u tecellide öyle kaybolurlar. Ancak bu kaybolma hali zahirdedir, derunda ise onlar Allah'a kavuşmuş kimselerdir.¹⁰¹

Sabûhî Dede, “*Bugün ağızlarını mühürleriz ve kazanmakta olduklarını elleri bize söyler, ayakları da şahitlik eder.*” (Yasin 36/65) ayetinin mefhumunun dünya hayatında mevcut olduğunu ifade etmektedir. Ağızları mühürlenmiş olan inkâr edenlerin ve dalalet ehlinin nurani gıdayı, Rabbanî hakikatleri ve hulviyyât-ı maârif-i Sübhanî'nin lezzetini tadamadıklarını vurgulamaktadır. Ancak Peygamber'in şeriatına ve tarikatına sülûk edip gayret etmekle bunun mümkün olacağını bildirmektedir.¹⁰²

Sabûhî Dede, taşın ateşle sınanacağı kıyamet gününde kâfirlerin ateşe atılacağını ve yanacaklarını beyan etmektedir. Nitekim bu durum “*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.*” (et-Tahrîm 66/6) ayetinde de ifade edilmektedir. Ancak bu taşlardan maksadın müşriklerin taptığı putların da olabileceğine dikkat çeken Sabûhî Dede, bu görüşüne “*Şüphesiz ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtıdır, hepiniz oraya gideceksiniz.*” (el-Enbiyâ 21/98) ayetini delil getirmektedir. O; murad-ı Mevlânâ'nın, kalbi katı olan kimselerin taş mesabesinde olduğunu ve bunun için de bu durumdaki kimselerin cezasının ateş olduğunu ifade etmektedir.¹⁰³

⁹⁹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/29.

¹⁰⁰ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 128b.

¹⁰¹ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 128a.

¹⁰² Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 191a.

¹⁰³ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 121a.

Sabûhî Dede, “*Cehennem ehliyle cennet ehli bir olmaz. Cennet ehli, isteklerine erişenlerdir.*” (el-Hasr 59/20) ayetini tefsir ederken cennet ehli cehennem ehlinin eşit olamayacaklarını, zira cehennem ehlinin gaflet ederek cennetten kaçıp cehenneme yerleştiğini belirtmektedir. Onlar, kendilerini Allah’a yaklaştıracak iyilikleri yapmadıkları gibi düştükleri günah ve hatadan dolayı da tövbe etmediler. Böylece cehenneme müstahak oldular. Bunun aksine cennet ehli cehennemden kurtulup yüce nimetlere vasil olmuşlardır. Sabûhî Dede, Mevlânâ’nın bu hususta şunları ifade ettiğini de açıklamaktadır. İnsan, “*elestü birabbikum*” hükmü gereğince Rabbine söz vermiş ve emaneti yüklenmiştir. Ancak dünya hayatında verdikleri sözü ve yükledikleri emaneti unutup gafillerden olmuşlardır.¹⁰⁴

Sabûhî Dede, “*Ana babaya ve bunlardan meydana gelen çocuklara!*” (el-Beled 90/3) ayetinde geçen “*veled*”in ümmete, “*valid*”in Hz. Muhammed (sas) işaret ettiğini, ayetin işârî manasında Efendimiz as Ebu’l-Ervâh olduğunu belirtmektedir. Ayrıca ayette geçen “*valid*” kelimesinin Hz. Âdem ve Hz. İbrahim’e de işaret edebileceğini ifade etmektedir. Yine o, insanın dünyayı istemekle onun sıkıntı ve meşakkatlerine talip olacağı, ancak ahiret hayatına ve muhabbetullah meyletmekle bundan kurtulmanın mümkün olabileceği şeklindeki Mevlânâ’nın görüşünü de aktarmaktadır.¹⁰⁵

SONUÇ

On yedinci yüzyılda Mevleviliğin Veledî neşvesi İstanbul’da İsmail Ankaravî ile temsil edilirken Şemsî neşvesi Yenikapı Mevlevihanesi’nde Sabûhî Ahmed Dede ile temsil edilmekteydi. Şemsî meşrep sûfilerde dikkat çeken husus şiirlerindeki batınî yorumlar olmuştur. Kur’an’ın zahirine ters düşen bâtinî yorumlar ilk dönemlerden beri muhakkik sûfiler ve müfessirler nazarında kabul görmemiştir. Onlara göre Kur’an ve sünnete uyan yorumlar makbul, bunlara muhalif yorumlar da merduttur. Bu husus Mevlânâ düşünce sisteminin temelini oluşturmuştur. Bu doğrultuda onlar eserlerinde görüşlerini serdetmişler, ayet ve hadisleri bu bağlamda ele alıp yorumlamışlardır. Kur’an ve sünnetin bâtinî manalarına ulaşmak için gerekli olan manevi temizliğe ehemmiyet göstermişlerdir. Bu ilmi elde etmek için kâmil bir insan rehberliğinde gönül dünyalarının arıtılması, nefislerin tezkiyesi ve kalplerinin tasfiyesi için azami gayret göstermişlerdir. Arınan gönle esrar-ı İlahî ve envar-ı İlahî damlaları dökülemeye başlamıştır. Gönle gelen nurlar ve sırlar da kimi zaman şiir olarak kimi zaman da nesir olarak Mevlânâ müelliflerin eserlerinde yer bulmuştur. Bu dönemde bu yönüyle en dikkat çeken ve işârî tefsire katkı sunan sûfilere biri de Sabûhî Ahmed Dede’dir.

Sabûhî Ahmed Dede, içinde birçok ayet ve hadis iktibasının yer aldığı Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sini şerh etmiş; eserin içinde yer alan ayet ve hadisleri *İhtiyârât-ı Mesnevî*’sinde işârî tarzda yorumlamıştır. O, özellikle *Mesnevî*’den intihap ettiği beyitleri yorumlarken beytin zahirî manasını açıkladıktan sonra esasen bu beyitten murad şudur diyerek beyitlerde saklı olan işârî manalara da dikkat çekmiştir. Söz konusu ayetleri tasavvuftaki

¹⁰⁴ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 156b.

¹⁰⁵ Sabûhî, *İhtiyârât*, (Mevlana Müzesi, 2085), 67b.

makam ve derecelere uygun bir tarzda ele almıştır. Bunun yanında beyitlerin manevi iktibasları olan ayet ve hadislerin manalarında yatan işârî yöne vurgu yapmıştır. Bu yönüyle Sabûhî Ahmed Dede, ayetlerin tefsirinde zahiri mananın yanında işârî manayı da ihmal etmemiştir. Ancak onun işârî yorumlarda ortaya koyduğu bir ölçü vardır ki o da şudur: “Marûf odur ki Kur’an ve sünnete muvafık ola, münker odur ki Kur’an ve sünnete muhalif ola.” Bu ölçü gereği o, Kur’an ve sünnetin zahirine aykırı olan hiçbir düşünceyi benimsememiştir. Sabûhî Dede, ehli-sünnet çizgisinde, Kur’an ve sünnete bağlı bir sûfidir. Sabûhî Dede'nin yorumlama tekniği aslında bâtînîlik ve hurûflikten uzak, işârî yorumlama biçimidir. Bu durum eserlerinde ve yukarda bahsettiğimiz ayrıntılı örneklerde açık ve net bir şekilde gözlemlenmektedir.

KAYNAKÇA

- Alemdar, Yusuf. *Osmanlı'da Daru'l Kurra Müessesesi ve Kıraat Öğretimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003.
- Algül, Abdulkadir. *Sabûhî Ahmed Dede, Hayatı, Eserleri ve “İhtiyârât-ı Sabûhî” Adlı Eseri (1-100)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Ateş, Süleyman. *İşârî Tefsir Okulu*. Ankara: AÜİF Yayınları, 1974.
- Ayvansarâyî, Hafız Hüseyin. *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*. haz. Ramazan Ekinci. İstanbul: Buhara Yayınları, 2013.
- Ayvansarâyî, Hafız Hüseyin. *Hadîkatü'l-cevâmi'*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1281.
- Baltacı, Cahit. *İslam Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.
- Beliğ, İsmail. *Nuhbetü'l Asar Li-Zeyli Zübdetü'l Eş'ar*. haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999.
- Bursalı, Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. haz. M.A. Yekta Saraç. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Ağaç Yayınları, 9. Basım, 2009.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: y.y. , 1988.
- Çelebi, Âşık. *Meşâ'irü's-Şuara*. haz. Filiz Kılıç. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.
- Çelebi, Kâtip. *Mîzânü'l-hak fi ihtiyari'l-ehak*. Ankara: TBMM Kütüphanesi, 209/A, 1948.
- Dede, Esrar. *Tezkire-i Şu'ara-yı Mevleviyye*. haz. İlhan Genç. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. Ankara: İfav Yayınları, 2012.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İfav Yayınları, 2011.
- Enver, Ali. *Semahane-i Edeb*. İstanbul: Âlem Matbaası, 1309.
- Hızlı, Mefail. “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008), 25-46.
- İbn Acîbe, Ahmed el-Hasenî. *Tefsîru'l-Fâtihati'l-Kebîr*. thk. Bessâm Mahmûd Bârûd. Ebû Dabi: el-Mücemmeu's-Sekâfi, 1999.
- İbn-i Manzur, Muhammed b. Mükerrrem. “Sabûh”. *Lisanu'l-Arab*. 7. Cilt Beyrut: Dar'u İhya'ut-Turasil-Arabi, 1999.
- Işın, Ekrem. “Mevlevilik”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 5/426. İstanbul: Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı, 1994.
- Kâtip Çelebi. *Süllemü'l-vusûl ila tabakâti'l-fuhûl*. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul: Entegre Matbaacılık, 2010.
- Keleş, Reyhan. “Tezkirelere Göre XV-XIX Yüzyılda yaşamış Tokatlı Şairler”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 54 (2015), 49-101.
- Kınalızade, Hasan Çelebi. *Tezkiretü's-Şuarâ*. haz. İbrahim Kutluk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Kızılkaya, Müzekkir. *Sabûhî Ahmed Dede, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Kızılkaya, Müzekkir. “Sabûhî Ahmed Dede'nin İhtiyârât-ı Sabûhî Adlı Mesnevi Şerhi”, *AKADEMİAR Akademik İslam Araştırmaları Dergisi* 6 (Haziran 2019), 127-168.
- Mansûrizade, Mustafa Mucib. *Tezkire-i Mûcib*. haz. Kudret Altun. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu, 1997.
- Özköse, Kadir. “Tokat'ta Tasavvuf Kültürü.” *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*. 3/79-101. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2015.

- Rıfat Ahmed. *Lugat-i Târihiyye ve Coğrâfiyye*. İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1300.
- Sabûhî Ahmed Dede, *İhtiyârât-ı Sabûhî*. Konya: Mevlana Müzesi Yazmalar Kütüphanesi, 2085, 1a-224b.
- Sabûhî Ahmed Dede, *İhtiyârât-ı Sabûhî*. Konya: Mevlana Müzesi Yazmalar Kütüphanesi, 2086, 1-235b.
- Sahih Ahmed Dede. *Mecmaü't-Tevarihî Mevleviyan (Mevlevilerin Tarihi)*. haz. Cem Zorlu. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Sami, Şemseddin. *Kamusu'l-âlâm*. İstanbul: Mehran Matbaası, 1311.
- Sami, Şemseddin. *Kamus'u türkî*. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317.
- Sarı, Mehmet. *Sabûhî Şeyh Ahmed Dede Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divân'nın Tenkitli Neşri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Sarı, Mevlüt. *el-Mevarid*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1982.
- Seyyid Rıza. *Tezkire-i Rıza*. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1316, 61.
- Seyyid, Mehmet Rıza. *Rıza Tezkiresi*. haz. Gencay Zavotçu. İstanbul: Sahhaflar, 2009.
- Tanrıkorur, Barihüda. "Mevlevîyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/468-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Tuncer, Orhan Cezmi. "Kilis Mevlevihanesi". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (1996), 259-281.
- Uludağ, Süleyman. "İşâri Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/424. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Vassaf, Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz. İstanbul: Kitabevi, 2015.
- Zehebi, M. Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*. Kahire: y.y., 1962.
- Ziya, Mehmed. *Yenikapı Mevlevihanesi*. Dersaadet: Daru'l-Hilafet'ül Aliye, 1329.
- Mahmut Şarlı, "Medine-i Münevvere Arif Hikmet Bey Kütüphanesinde bulunan "Edebîyatla İlgili Türkçe Yazma Eserler". Erişim: 08 Ağustos 2017.
www.ktp.isam.org.tr/pdfdrq/D01445/2001_11/2001_11_SARLIM .